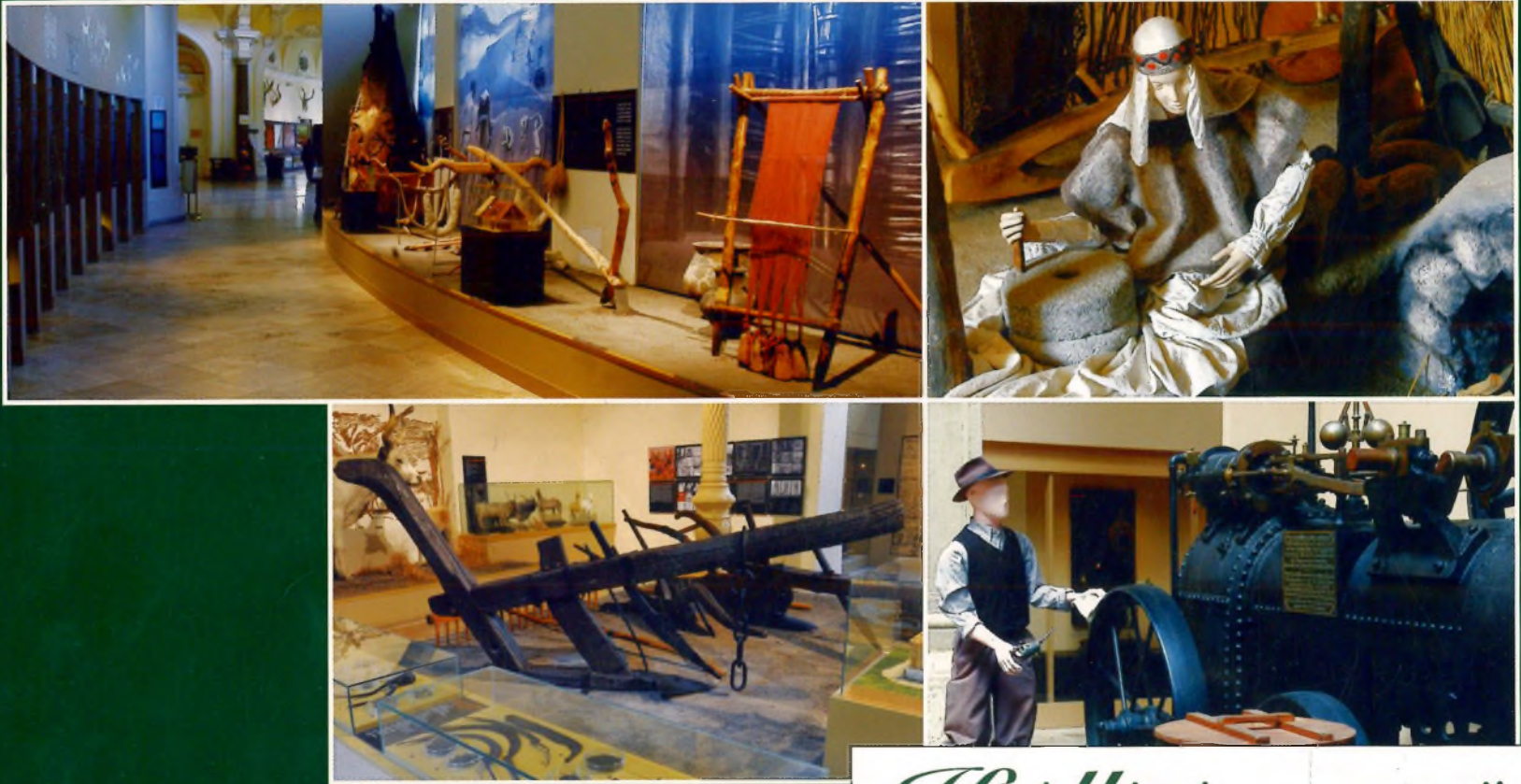

A magyar mezőgazdaság története a kezdetektől napjainkig

Kiállításvezető

1

Magyar Mezőgazdasági Múzeum

A magyar mezőgazdaság története a kezdetektől napjainkig

Riállításvezető

1

Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Budapest, 2008

A kiadvány megjelenését a **nka** támogatta
Nemzeti Kulturális Alap

A kiállítás főrendezője: Szatmári Sarolta

A kiállítást rendezte és a kiállításvezetőt írta: Csoma Zsigmond, Fülöp Éva Mária, Molnár Erzsébet,
Pálóczi Horváth András, Knézy Judit, Szatmári Sarolta, Takáts Rózsa

Szerkesztette: Estók János

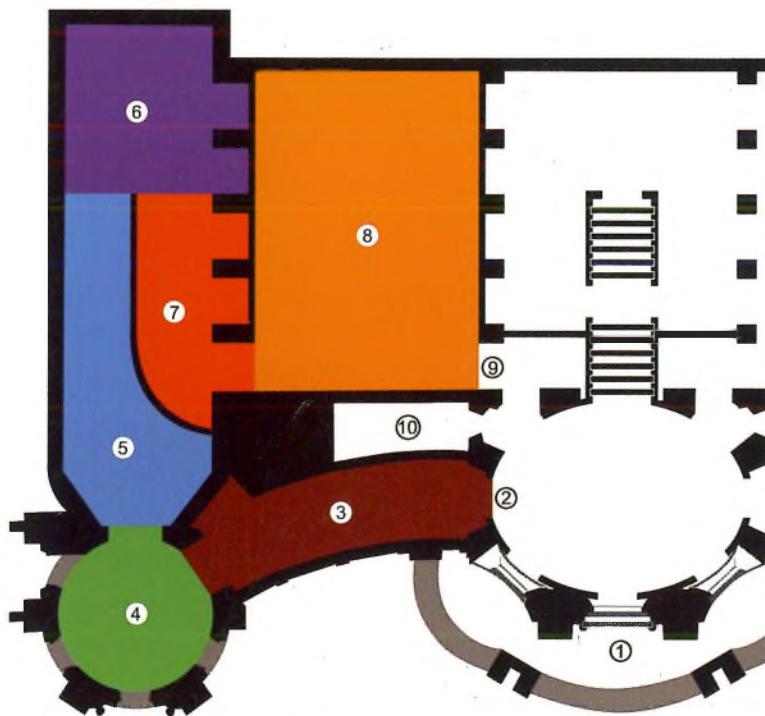
Fényképek: Papp Tibor

A kiállítás látvány- és belsőépítészet-tervezése, grafika:
Narmer Építészeti Stúdió
Vezető tervező: Vasáros Zsolt

© Csoma Zsigmond, Estók János, Molnár Erzsébet, Szatmári Sarolta, Takáts Rózsa, 2008
© Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2008

A magyar mezőgazdaság története a kezdetektől napjainkig

Az új állandó kiállítás a teljesség igényével időrendben haladva mutatja be a magyar mezőgazdaság történetét. Célunk szerint a kiállítás nem csupán tárgyak gazdag együttesét kínálja a látogatók számára, hanem – az eredeti használatot érzékeltetve rekonstrukciók, enteriőrök, rajzok és fényképek segítségével – minél életszerűbb bemutatásukra törekszik. A kiállítás igazolja, hogy a Kárpát-medence, a magyarság későbbi hazájának földje, Európa legrégebbi mezőgazdasági területei közé tartozik.

- 1 Főbejárat
- 2 A kiállítás bejárata
- 3 A Kárpát-medence népei és mezőgazdasága
- 4 Honfoglalás és megtelepedés
- 5 A középkori Magyarország mezőgazdasága
- 6 A három részre szakadt ország mezőgazdasága
- 7 A gazdasági élet újjászervezése a 18. században
- 8 Modernizáció a mezőgazdaságban
- 9 A kiállítás kijárata
- 10 Ruhatár

A Kárpát-medence népei és mezőgazdasága

A kiállítás bejáratán belépve a Kárpát-medence mezőgazdaságának a magyar honfoglalás előtti történetét tekinthetjük meg.

A jégkorszak után a Kárpát-medencét vadászattal, gyűjtögetéssel foglalkozó csoportok lakták a folyók menti magaslatokon. A földtörténeti jelenkor (holocén) folyamán a klímaváltozás következtében a maihoz hasonló állat- és növényvilág alakult ki.

A jobb oldalon sorakozó tárlók közül az első három a neolitikum (csiszolt kőkorszak) emlékeit mutatja be a kezdetben állatcsontokból kialakított eszközöktől a kőbaltáig.

A kőbalták felerősítési módját a fölnyelezett rekonstrukciók is mutatják a terem bal oldalán kialakított dobogón.

Az első földművelők a Balkán-félsziget felől érkeztek az újkor elején, Kr. e. 6000 körül. Településterületük súlypontja a Körösök vidéke volt, elnevezésük – a Körös kultúra népcsoportjai – innen ered. A folyók mentén telepedtek meg és a Közel-Keletről hozott gazdálkodási ismeretek birtokában állattenyésztéssel és növénytermesztéssel foglalkoztak. Cölöpvázaz nyeregtetős házakban laktak. Ők honosították meg a Kárpát-medencében az agyagedények készítését.

A bal oldali dobogón kapott helyet egy nagy méretű, agyagból formált gabonátároló és a kor háztípusának makettje.

Az **újkőkorb**ban (4. tárló) állandó földműves falvak jöttek létre a Dél-Alföldön, amelyek régészeti maradványai mesterséges dombokat, ún. telleket alkottak. A hosszú ideig tartó egy helyben lakás csak fejlett földművelésen és megfelelő arányú állattenyésztésen alapulhatott. Jól szervezett településeiken nagyméretű, kétszintes lakóházak álltak, bennük kemencékkel, szövőszékekkel, jó minőségű kerámiatárgyakkal és agyagszobrokkal. A földművelést **ásóbotokkal**, majd **kőbaltákkal** és kőpengés sarlóval végezték. A gabonát lapos őrlőkövekkel, marokkővel őrölték meg.

A **rézkor** (Kr. e. 5. évezred – 2800/2700) folyamán (5. tárló) a gazdálkodás súlypontja az állattartás felé tolódott el: szarvasmarhát, juhot, kecskét és sertést tenyésztettek. A Pécel (Baden) kultúra népénél a szarvasmarhatartás jelentős szerepét tükrözik a szarvasmarha-temetkezések, a kocsimodellek, mely utóbbiak közül a legkorábbi – és a Kárpát-medencében első – a **budakalászi kocsimodell**.

A **bronzkorban** (Kr. e. 2800/2700 – Kr. e. 800) virágzó földműves falvak, erődített központok jöttek létre (6. tárló). A korai és a középső bronzkorban földművelésen alapuló egyes gazdálkodást folytattak, és hosszú ideig fennálló, úgynevezett tell településen éltek nagy boronafalú, illetve **cölöpváz**as, **tapasztott sövényfalú házakban**. A bronzművesség a korszak végén virágzott fel: az ékszerek, a fegyverek és a **szerszámok** messzi földre eljutottak. A késő bronzkori népesség agrárgazdasága nem érte el a korábbiak színvonalát.

Az éghajlat hűvösebbé vált, az állattartásban a juh és a kecske mellett növekedett a sertés aránya. Jelentőssé vált a lótarítás. Ez utóbbit az **állatszobrocskák** és az első zablákok is bizonyítják. Fejlett és sokszínű volt az edényművesség. A hombárok mellett a finoman megformált ún. **mészbetétes edények** is megjelentek. A szárnyas balták, csákányok, fokosok és kalapácsok mellett számos és különböző méretű sarló maradt ránk (6–7. tárló).

A **vaskor (9–10. tárló)** első felében (Kr. e. 8–5. század) két kultúrkör osztotta meg a Kárpát-medencét. A Dunától keletre eső területen egy keleti eredetű, fejlett vasművességgel érkező, lovas hadviselést folytató lótenyésztő nép jelent meg. A Kr. e. 7. századi szkíta hódítással erősödött a sztyeppei hatás. A gazdaság alapja a vastermékekkel és lóval folytatott kereskedelem volt.

A Dunától nyugatra a közép-európai, ún. Hallstatt kultúra terjedt el, amely nevét mai ausztriai lelőhelyéről kapta. Arisztokráciájuk várakban élt, halottaikat gyakran lóval és fegyvereikkel halom alá temették. Ilyen halmonkat láthatunk például Százhalombattán.

A **kései vaskorban** (Kr. e. 4–1. század) a kelták terjeszkedése a Kárpát-medencét is elérte. Magas szintű volt a vasművességük. A mezőgazdaságot forradalmasította a **vas ekepapucs**, a kerek eke, a vasból készült sarló és kasza. Sertést, szarvasmarhát, juhot, lovat és szárnyasokat tartottak. Arisztokráciájuk vadászott. Kenyeret sütöttek, sört, sőt bort is ittak. Edényeiket fazekaskorongon készítették.

A római kori (Kr. u. 1–4. század) Kárpát-medence nyugati fele és a Dráva–Száva köze római uralom alá került (11–12. tárló). A Duna–Tisza közét és a Tiszántúlt a szarmata jazig törzsek birtokolták. A dunántúli kelta, illír lakosság gyorsan romanizálódott, és nagybirtokain római típusú, fejlett gazdaságok alakultak ki.

A kiállítás egyik újdonsága a környezetregészet szempontjainak figyelembevétele. A különböző korszakok archeozoológiai, archeobotanikai leletei az állattartás és növénytermesztés meghatározó emlékei. A 11. tárlóban látható **gabonaszemek (búza, árpa, rozs, köles) és különböző gyümölcsök magjai** a fejlett mezőgazdasági kultúráról tanúskodnak. Különösen fontos a szőlőművelés pannóniai meghonosítása.

A bal oldali dobogon bemutatott **balácai villagazdaság** volt az ismert 600 római villa közül a legnagyobb. **Hosszú kasza, ekevasak, kapa, őrlő- és malomkövek** bizonyítják a mezőgazdasági felszerelés fejlettségét.

CAVEIC AN EM

Egy római konyhát alakítottunk ki *eredeti edényekkel, fűszerekkel* és egy *kelta viseletbe öltöztetett női bábuval*. Az avar kort csak néhány régészeti feltárásból származó edény jelzi. A felnomád avar népesség állandó téli szállásainak egyre nagyobb számú feltárása a mezőgazdaság bizonyos elemeinek ismeretét, a házi állatok tenyésztését is bizonyítják.

Honfoglalás és megtelepedés

A terem közepén felállított jurta formáját, belső elrendezését néprajzi gyűjtésre támaszkodva alakítottuk ki, és régészeti feltárások alapján készült rekonstruált tárgyakkal rendeztük be. A magyar nép hosszú ideig a nagy eurázsiai sztyeppén élt, mielőtt a Kárpát-medencében megtelepedett volna. A vándorló-legeltető állattartással járó életforma könnyen hordozható lakhelyet kívánt. Ezt a célt szolgálta a gyorsan telepíthető és szétszedhető kerek sátor, a **jurta**. A jurtát a magyarok még a honfoglalást követően is sokáig használták nyári lakhelyként.

A **körteremben** a magyar honfoglalás és megtelepedés korszakával (Kr. u. 896–1000) ismerkedhetünk meg.

A **jurta körül balra haladva**, egymást követő **tablókon** ismertetjük a magyarság vándorútját és a Kárpát-medencében történő megtelepedését.

Az előmagyarság a bronzkor végén, a vaskor elején, Kr. e. 1000 és 500 között válhatott ki a nyugat-szibériai Irtis, Isim és Tobol folyók vidékén élő ugor népek közösségéből, és a Kr. u. 6. században átlépve Ázsia és Európa határát, az Ural hegység nyugati oldalára, a mai Baskíria területére ért el. Ettől az időtől kezdve beszélhetünk önálló magyar ősnépről, amely valószínűleg ekkor vált nomád néppé is.

A **népvándorlás** során Eurázsia füves pusztái felől a Kárpát-medencébe többször érkeztek lovas népek, amelyek közül a magyarság máig megmaradt. Elődei vegyes népelemekből szerveződtek: finnugorokból, irániakból, törökökből és szlávokból. Az itt talált népeket is összefogva tartós hazát alapítottak, amely erősebb volt a szkíták, a hunok és az avarok birodalmánál. A 10. század a magyarság történelmében a rendkívüli változások évszázada volt, melyek a hitvilágon, a gazdálkodáson túl a társadalom egészére kiterjedtek. Mindezek következtében 1000-ben létrejött a keresztény magyar királyság, amely Európa e térségének egyik legszilárdabb állama lett.

A **körterem padlójában** egy elpusztult település régészeti maradványait mutatjuk be feltárás közben. A területen elszíneződéseket, világosabb és sötétebb foltokat láthatunk. A világos altalajban látható sötétebb foltok a régészeti objektumok. A sötét foltok feltáráásával, dokumentálásával és értékelésével születnek azok a régészeti eredmények, amelyek alapján rekonstrukciókat készíthetünk.

Esetünkben egy földbe ásott ház félig kibontott gödrét láthatjuk, amelynek a sarkába kőkemence volt építve. Vele szemben egy teljesen feltárt külső, nem a házhoz tartozó, **földbe mélyített kemence maradványait** láthatjuk. Az íves, sötét folt egy kibontásra váró ároknak a nyoma. Láthatók egy felszíni tűzhely platnijába tapasztott cserépdarabok, kibontott szemétgödrök, valamint a településen talált **teljes kutyacsontváz**.

Honfoglalás és megtelepedés (896–1000). A honfoglaló magyarok 900-ra vették birtokukba a Kárpát-medencét. Ezzel új korszak kezdődött a magyarság történetében. A Kárpát-medence elfoglalása törzsenként történt. Forrásainkban a „hét magyar” kifejezés a hét törzs szövetségéből szervezett magyarságot jelentette, akikhez a kabarok három törzse csatlakozott.

Természeti viszonyok. A Kárpát-medencébe érkező nomádok, köztük a magyarság megtelepedésének legfontosabb oka a medence természetföldrajzi adottsága lehetett: hasonlított a kelet-európai ligetes sztyeppéhez, de nomadizálásra alkalmatlan volt. A Nagyalföld és Kisalföld területe – amelyeket a Duna és Tisza árterei, valamint számos mocsár és láp szabdalta – jóval kedvezőbb lehetőséget nyújtott a belterjesebb állattartásra és földművelésre.

Települések. A honfoglalás és az Árpád-kori életmód leghitelesebb tárgyi emlékeit a régészeti feltárások segítségével ismerhetjük meg. A gazdálkodásra, a mindennapi életre vonatkozó legtöbb ismeret korai telephelyeink feltárásaiból származik. A feltárások tanúságai szerint a 10–11. századi települések leggyakoribb épülettípusa a félig földbe mélyített négyszög alakú ház volt, amelynek tetőszerkezete a föld felszínén feküdt. Bejárata a ház keleti vagy déli oldalán volt. A ház belsejében többnyire a bejáratl szemben helyezkedett el a kőből vagy agyagból épült kemence. A négyszög alakú háznál jóval ritkábban, de előfordultak kerek formájú, jurtára emlékeztető, félig földbe mélyített házak is. A települések igen gyakori építményei a földbe mélyített külső kemencék, a gabonás vermek és az árkok. Ritkábban fordulnak elő gazdasági épületek, karámok, műhelyek és kutak. A kutak és egyéb vizes lelőhelyek a szerves anyagok megőrzésével az egykori természeti környezet rekonstrukálására is alkalmasak.

A feltárásokon tett megfigyeléseinket dokumentáljuk, ezekből néhányat az **üvepadlóval szemközti falon** láthatnak. Az itt bemutatott ház és kemence feltárását Esztergom határában Molnár Erzsébet régész végezte. Az elpusztult Esztergom–Zsidód falu helyén több 10–11. századi házat és kemencét tártunk fel, amelyekből egyet-egyét a következő teremben eredeti nagyságában rekonstruálva mutatunk be.

Előbb azonban töltsünk egy kis időt a következő terem bejáratánál elhelyezett **két üvegtárló** anyagánál. A feltárások során előkerült sokrétű ismeretanyagból a tárlókban a földművelés és az állattenyésztés emlékeiből láthatnak néhányat.

A földművelést bemutató tárló. A 10. századi magyarság fejlett állattartási és földművelési ismeretekkel érkezett a Kárpát-medencébe, amit a régészeti kutatások során előkerült mezőgazdasági **vaseszközök**, magleletek és állatsont-maradványok bizonyítanak. A vaseszközök kiemelt értékkel bírnak, mert előfordulásuk igen ritka.

A meglévő magleletek tanúsága szerint a honfoglalás korában az őskorra jellemző pelyvás búzák helyett már a csupasz búzát termesztették. A gabonafélék között megtalálható a rozs, és a kásaételek egyik alapanyaga, az árpa. Fontos kásanövényünk volt a köles, amit rövid tenyészideje miatt a nomád és a letelepült életformában egyaránt kedveltek.

Az állattartást bemutató tárló. A honfoglalás és Árpád-kori magyarság állattartására több adat áll rendelkezésünkre, mint a földművelés esetében. A feltárások leggyakrabban előforduló állatfajai a **szarvasmarha, a juh, a kecske, a ló, a sertés, a kutya és a baromfifélék**. A korszak legfontosabb haszonállata a szarvasmarha volt. A magyar államiság első éveitől a belső áruforgalom értékmérője, a vagonosság fokmérője, de némely büntetések egysége is a tinó, illetve a tinó ára volt. A feltárásokból származó állatcsontmaradványok is ezt támasztják alá, mivel valamennyi csontanyag között legtöbbször a szarvasmarha-csontmaradvány. A leletekből egy kisebb testű, rövid szarvú marha jelenléte igazolható.

A középkori Magyarország mezőgazdasága

A földbe mélyített, eredeti nagyságú építményeket egy **istálló makettjével** (a terem bejáratától balra) egészítettük ki. Az istálló maradványa Orosházán került elő. Látható, hogy a lakóépítményekhez hasonlóan ezt is a földbe süllyesztették.

A következő terembe átlépve 10–11. századi, rekonstruált falusi környezetbe érünk. Az enteriőr az előző terem üvegpadlója alatt bemutatott, **földbe mélyített ház és kemence** rekonstrukciója. Láthatjuk, hogy mindkét építményt a korszak falusi építési szokásainak megfelelően a földbe süllyesztették.

A szemben lévő ház padlója 40 centiméterre található a föld felszínétől. Felmenő fala nincs. A ház tetőszerkezete a föld felszínén nyugszik. A ház belsejében padkát alakítottak ki, kemencéje kőből épült, amely bizonyossága annak, hogy lakhelyül szolgált. Belső elrendezésében itt is megfigyelhető a női és a férfi oldal.

A háztól jobbra látható, kőből épített sütökemencét szintén földbe mélyítették.

A kemence előterében talált gabonaszemek és őrlőkódarabok egy **őrlő asszony** jelenlétét feltételezik. A száradó, színes **gyapjúdarabok**, a festőnövények megmaradt pollenjei, a feltáráson előkerült juhcsontok a nemez ismeretét valószínűsítik. A kemence mögött látható **rekonstruált eke** szakirodalmi adatok alapján készült.

A falusi környezetből a terem bal oldalán tovább haladva **tablókon ismertetjük** a 11–14. századnak a mezőgazdaságot érintő társadalmi és gazdasági változásait.

A tulajdonviszonyok alakulása. A keresztény magyar állam létrejöttével új társadalmi rend alakult ki. Szabályozására I. (Szent) István király törvényeket adott ki, amelyek fő célja a létrejövő magántulajdon védelme volt.

Magyarországon a 12. századra a földbirtok három alapvető formája alakult ki: a királyi, az egyházi és a világi nagybirtok. Kezdetben a királyi birtokok terjeszkedése volt túlsúlyban, majd a királyi és magánadományok útján megnőtt az egyházi, később pedig a világi birtokok területe. Az egyes birtokok között a gazdálkodás módjában és a termelés színvonalában is jelentős eltérések voltak. Az egyházi birtokokon a világi birtokokhoz viszonyítva fejlettebb volt a termelés. Ezek a birtokok közvetítették a nyugat-európai technikai újításokat. Az egyházi birtokokon a 12. századra a robotterhet háttérbe szorította a szolgáló népek terményadóztatása. A világi birtokokon a kezdetleges termelési formákat tovább megőrizték. A gazdálkodás központjában itt a birtokos kezelésében álló kisebb majorságok álltak, amelyekben 5-10 család végzett termelőmunkát a birtokos szükségletei szerint.

Falu és gazdálkodás. A 11–12. században a magyar népesség túlnyomó része falvakban élt és mezőgazdasággal foglalkozott. A falvak határait már a 11. századi törvények állandósították, a termelőterületet pedig a falu lakói földközösségben használták. A föld művelésében a korábbi legelőváltó rendszert lassanként a kétnyomásos rendszer váltotta fel.

A legelőváltó rendszerrel a falu határának csupán a kisebb hányadát művelték, a nagyobbat ugaron hagyták, és legelőnek használták. Amikor a szántóföld kimerült, az ugart szántották fel. A kétnyomásos rendszerrel a falu határának a felét szántónak, a másik felét legelőnek használták. Szántáshoz a talpas, szimmetrikus turo eke mellett már a nehéz, barázdát húzó ágyékot is használhatták.

A két legfontosabb tápláléknövény továbbra is a búza és az árpa maradt, az utóbbi nem annyira eledelként, mint inkább a sörkészítés alapanyagaként. A rozs kevésbé volt fontos, a köles és a zab pedig főként takarmánynak szolgált. Szőlőt sokféle termeltek. Az írásos emlékek a szerémségi borokat már a 12. század közepétől említik, amelyek a török hódításig a legismertebb és a legdrágább borfajták voltak.

Késő középkor. Az ábrázolásokkal ellátott **bal oldali tablósor** összefoglalja az agrárfejlődés legfontosabb eredményeit a késő középkori Magyarországon. Megismerhetjük például az egységes jobbágyság kialakulását, a talajváltó rendszerek és az új (turo és fordító) eketípusok megjelenését. Megismerkedhetünk a növénytermesztés és a kertgazdálkodás új formáival. A jellemző településforma a falu volt, amelyből Magyarországon 18 000-18 500 lehetett. A falvakban mintegy 25-30 család élt. Kialakult a belső telek, amely a házat és az udvart foglalta magában, illetve a külső telek, ami a szántóból és a rétből állt. A fejlettebb, főlösteget is termelő gazdálkodás révén a 14. században kibontakozott az árutermelés. Szabályos, egymástól körülbelül 50 km-es távolságra kiépültek a vásártartási joggal rendelkező mezővárosok (oppidum), melyek átmenetet képeztek a falu (villa) és a város (civitas) között.

Külön tablót szentel a kiállítás a visegrádi palota gyümölcsöskertjének. A magyar falvak késő középkori fejlődésével kiemelten foglalkozik a tablósor: Sarvaly falusi településének háztípusait, madártávlati képét és négyhelyiséges boronaházát is bemutatja.

A tablósorral szemben a jobb oldali tárlókban a fejlődő mezőgazdaság eszközeit láthatjuk: *szőlőmetsző késeket, irtókapát, ásópapucsockat, ekevasakat, csoroszlyát, kaszát, sarlókat, szigonyt és egy 15. századi tárolóedényt.*

Az archeobotanikai vizsgálatok lehetővé tették a település ökoszisztémájának megrajzolását. Eszerint a „taposott” föld aránya (25%) volt a legnagyobb. A rét 15%-ot, a szántó és a kert 18-18%-ot, az erdő 14%-ot, a vízpart pedig 11%-ot tett ki. A szentkirályi régészeti ásatás során a környezetrégészeti kutatások, mag- és termésleletek, famaradványok, faszénmaradványok, pollenek rekonstruálhatóvá tették az egykori növényzet összetételét, egy középkori falu növényi élőhelyeit. A meghatározható 160 növényfaj változatos környezetre utal. A közeli vízparti területek mellett a ligeterdők, erdőszélek növényei is előfordultak.

A termesztett növények között gabonafélék, gyógynövények és festőnövények, konyhakerti és ipari növények, gyümölcsök magvai bukkantak elő. Fogyaszthattak kölest, búzát és rozst. Szőlő- és gyümölcsstermesztéssel is foglalkoztak.

A 16. századra különböző típusú utcás települések jöttek létre, amelyeknek a háztípusait makettek segítségével mutatjuk be. Az állattartás, az építkezés, a lakóház típusait a szentkirályi ásatás leleteinek segítségével érzékeltetjük.

Az állatcsontokat – például *szarvasmarhacsontokat és koponyákat* – gödrökben, kutakban találták. A lónak megkülönböztetett szerepe volt. Húsát fogyasztották, csontját felhasználták, koponyáját karóra tűzték, mert hitük szerint elhárította a bajt. **A jobb oldali üvegtárlókban** látható, hogy az állattartás emlékeit, a csontokat másodlagosan is felhasználták. A ló lábszárcsontjából szűrőeszközök, csontkorcsolyák, gyerekjátékok készültek.

A vasleletek leginkább a ló- és szarvasmarhatartáshoz kapcsolódnak: patkók, sarkantyúk, szekérvasalások, kolompok és béklyók maradtak meg. A szentkirályi lótartást a nomadizáló kunok virágoztatták fel. Jelentős volt a juh-, kevésbé a sertésenyésztés. A sertéseket makkoltatták és fiatalként vágták le, sózva, füstölve tartósították. A tárlókban található famaradványok a házak gerendáiból és egy kútbélésből kerültek elő.

A házak eredetileg kétosztásúak, majd három-négy helyiséggel bővített cölöpvázaz, tapasztott sövényfalú építmények voltak. Fejlődésük az *üvegtárlókban elhelyezett maketteken* jól megfigyelhető.

A terem középső részén a Duna–Tisza közén feltárt Árpád-kori eredetű, majd a tatárjárás után, a 14–15. században újratelepült Szentkirály nevű település komplex ásatási eredményei segítségével mutatja be a feltáró régész, Pálóczi Horváth András a korszak jellemzőit és egy magyar falu késő középkori fejlődését.

A település feltárt 20 házából előkerült legértékesebb leleteket egy lakóház metszete segítségével mutatjuk be. A kéthelyiséges épületben az összetett tüzelőberendezést a konyhából nyíló **külső kemence** és a szoba hasábos alapzatú szép **szemes kályhája** jeleníti meg. Ez a rendszer a késő középkori falusi lakáskultúra európai viszonylatban is legkorszerűbb megoldása. Ez az ún. középmagyar háztípus középkori előzménye.

A ház metszetén belül elhelyezett **tárlókban** egy falusi háztartás felszerelésének darabjai láthatók: edények, sötörök, fazekak, kályhaszemek, **zárvasalások**, kések, árak és viseleti darabok. Szerszámok és eszközök ritkán kerülnek földbe. Néhány **szekeerce**, **balta**, ekevas, ásó, ásópapucs, kapa, kasza, sarló, vasvilla azonban felszínre bukkant. Ezt egészítik ki a csontból készült eszközök, mint a csontárok, bogozók, sípok és tűtartók.

A tatárjárás idején elpusztult, majd a 14–15. században újratelepült Szentkirály még a török kor kezdetén is tovább élt, majd az Alföld fokozatos elnéptelenedése után ismét elhagyottá vált.

A három részre szakadt ország mezőgazdasága

A teremben továbbhaladva a 16–17. századi Magyarországot bemutató kiállításrészhez érkezünk. A Török Birodalom hódítása következtében a Magyar Királyság három részre szakadt. Az ország közepe a töröknek adózott, valamint az elmenekült, de adóikat behajtani akaró magyar földesurainak, a nyugati országrészt a Habsburgok uralták, keleten pedig létrejött a többé-kevésbé politikailag független Erdélyi Fejedelemség.

A török hódítás első időszaka egybeesett a nagy világgazdasági, világkereskedelmi változással, amikor a tengeri kereskedelem révén a kontinentális szárazföldi kereskedelem a nyugat-európai partvidékre tolódott át. Magyarország lakossága, mely a 15. század végén, közvetlenül a török megjelenése előtt mintegy 3-3,5 millió volt, a 17. század végére csak alig változott, mintegy 3,5-3,8 millió lett, mert nagy ember- és anyagi áldozatot követelt a másfél évszázados török pusztítás. Számos középkor óta lakott falu néptelenedett el. Ugyanakkor Európa-szerte klimatikus lehűlés következett be, amit „kis jégkorszak”-nak neveznek. Az átlaghőmérséklet 1-3 °C-kal csökkent. Hűvösebb és csapadékosabb időjárás köszöntött Közép-Európára. A növények elterjedési határa délebbre tolódott, a szőlőtermesztés területének északi határa például a Kárpátok déli-délnyugati lejtőjéig húzódott vissza.

Az **üvegtárlókban** a mezőgazdaság állapotát mutatják azok a növényi **magleletek**, amelyek régészeti ásatásokból kerültek elő. A szőlőmagok nagy száma törkölypálinka-készítést feltételez. A földműveléshez kapcsolódnak az üvegtárlókban elhelyezett, a talajművelés, terménybetakarítás során használt fa- és vaseszközök: nagyobb kapák, kisebb kerti kapák, gereblyék, irtókésesek és **csákánykapák**, boszniai rövidkaszák, sarlók. A ló mellett az ökör, a tehén fogatolása, és különösen Erdélyben a bivaly megjelenése az igázásban is erre az időszakra tehető. A nagy testű állatokra szükség is volt, mert hatalmas határbarázdahúzó faekéket kellett mozgatniuk. A birtokhatárt ugyanis egy-egy határjelző kő, gyümölcsfa vagy nagy árok jelezte, amiket nem lehetett könnyen elmozgatni, és így a határt megváltoztatni.

Még a 18. század első harmadában is használták a **dobogón bemutatott nagy faekék**hez hasonló szerkezeteket. A kiállított ekék egyikét a Rákócziak felvidéki, zborói uradalmában használták. Az eke fa kormánylemeze fordította meg az ekevas által kiemelt földszelést.

A fal mellett sorakozó tárlók és a **magyar szürke tehenet borjával** ábrázoló enteriőr az állattenyésztést mutatja be. A korszakban elsősorban a juhtartás elterjedése volt jellemző a sertéstartással szemben. A sertést a muszlim vallás tisztátalan állatnak tartja, ezért húsát a moszlimok nem fogyasztják. A török kori csont- és étkezési maradványokban a juh igen nagy arányban fordult elő. A hatalmas **juhnyájak** tarrá legelték és apró, hegyes körmükkel felszaggatták az alföldi ös-gyepet. Mindez később megbontotta az ökológiai egyensúlyt: megindult a szél fújta homok az Alföldön. A legfontosabb exportcikk ebben az időben az Alpokon túli tirioli és német területekre is eljutó, saját lábán kihajtott magyar szürke marha volt.

A 16. század második felében az agrártermékek kivitele jelentősen növekedett. A harmincad-kimutatások és a vámhelyek a nyugat-európai marhaszállítmányoknak, az élőállat lábón való kihajtásának a bizonyítékai. A nagymértékű marhatartás és -kereskedés, a távoli vidékekre történő állathajtás, őrzés változásokat idézett elő az agrártársadalomban: a gazdag tőzsérek (tőkeerős állatkereskedők, viszonteladók) és az egyre gazdagodó földesurak mellett megjelent egy vagyonosodó, vállalkozó paraszti réteg is. Főleg a nyugat-magyarországi, határ menti jobbágyok-parasztok, kisenemesek és városi polgárok foglalkoztak a jövedelmező állatkereskedelemmel. A földrajzi közelség és a királyi Magyarország, valamint a török fennhatóságú területek érintkezési pontjain alakultak ki a nagyállat-kereskedő központok. Ezek voltak azok a helyek, ahonnan a Jászság, a Kis- és Nagy-kunság, az Alföld, a Partium és Kelet-Erdély állatait áthajtották nyugati irányba. Az állatok hajtásában a kiváltságokkal felruházott, majd egyre inkább a szabadparaszti fejlődés útját járó hajdúk, e minden kockázatot vállaló, fegyveres állatkísérők is részt vettek. Ezek a pusztai, kemény életű szabadok csatlakoztak először Thököly Imre kuruc felkeléséhez.

A másik fontos kiviteli árucikk a bor volt, aminek az ára a 16. század közepére megkétszereződött, majd a század végére ismét megduplázódott. A bor nemcsak élvezeti cikk, bődítő hatású alkoholos ital, hanem egyféle fontos természetes gyógyszer és szomjoltó folyadék is, amire nagy szükség volt a járványok, a fertőzések és a kevéssé fogyasztható tiszta, fertőzött vizek miatt. Ennek tudható be az igen magas napi átlagos borfogyasztás, amely a 3-5 liter/fő mennyiséget is meghaladhatta.

A híres középkori borvidéket, a Szerémséget a török elpusztította. Így a Dráva és a Száva közötti Álmos-hegyről származó kiváló, szamorodni típusú borok helyett az aszúborokat termelő Tokaj, Dunántúlon pedig a Sopron–Fertő környéki (Pozsony, Szentgyörgy, Modor, Bazin) szőlők veszik át a szerémi bor helyét. Valószínűleg a furmint, mint a középkorban elterjedt szőlőfajta aszúsodott mindhárom helyen, ahol az ökológiai adottságok az aszúsodásnak megfeleltek. Az aszúsodás, a szőlőbogyók természetes töppedése a nemes penész hatására valószínű mindenütt bekövetkezett, ahol érésidőben megfelelően magas páratartalom jelentkezett. Tokaj-Hegyalján alakult ki azonban a rendszeres aszúsodás miatt a tokaji aszúborkészítmények sora. Az aszúborkészítést a 16. század eleje-közepe óta rendszeresítették. 1572-ből származik az első aszúborra vonatkozó említés, aszú szőlőbor néven. A monokultúra szintjére jutó bortermelés Tokaj-Hegyalján a nyugat-európai város- és lakosságsűrűséget, a szőlők megfelelő színvonalú termelését pedig nagyszámú mezőváros és mezővárosi szőlő- és bortermő polgárság biztosította.

A falra merőlegesen fölállított, középső tárlóban a tatai várból előkerült kerámiákat, Magyarországon korábban nem termesztett növényeket is láthatunk. Addig ismeretlen új növények, ízek, szokások, eljárások jelentek meg és terjedtek el. A délkelet-európai, kisázsiai kulturális hatások felerősödtek. A szántóföldi növénytermesztésben például a kukorica (mint tájnyelvi neve, a törökbúza is mutatja) délkelet felől a törökkel terjedt el. Bár a kukorica újvilági növény volt, mégsem nyugat felől, hanem a Földközi-tengert megkerülve, Erdély felől érkezett. A 17. század végi erdélyi és északkelet-magyarországi levéltári iratokban, uradalmi összeírásokban már találkozunk vele. Elsősorban a kukoricáskertekben, mint kerti növényt termesztették, bár valószínű, hogy már takarmánynövénynek is vetették. A keleti hatásokra példa az állattenyésztésben az arab fajtájú ló, a kertkultúrában a **paprika** (törökbors), a szőlő- és bortermelésben a balkáni nyílt erjesztésű kádarka vörösbor-kultúra. Az édes ízek (mustméz, pekmez, liktárium), a **gyümölcs**- és a virágkultúra kiteljesedése kísérte az új termékekkel elterjedő szokásokat (**dohány**–**dohányzás**, kávé–kávézás, édességek–desszert), valamint megindult a kukorica, paprika, hüvelyes bab (*Phaseolus*) újvilági növénykultúra kialakulása.

Fölértékelődött a külön jövedelmet és viszonylagos szabadságot jelentő szőlőművelés és bortermelés, valamint a kertkultúra, mert a jobbágytelek rendszerétől független szorgalmi földön kedvező gazdálkodási és adózási feltételeket biztosított. A magyar nagyasszonyok gyümölcs- és zöldségkölteményeikkel kedveskedtek a bécsi udvarnak, versengve egymással a szebb és pompázatosabb virágok küldésében. A késő reneszánsz kertkultúra és kertművészet ebből fejlődött ki, ami a 17. században is éreztette hatását. A dinnyeszüretnek, a hagymás virágok nyílása valóságos népnüppélynek számított.

Jobbra tekintve láthatjuk *Lippay János kerttervének makettjét*. A jezsuita természettudós 1664-ben létesítette az érseki kertet. A „Posoni Kert” című könyve a 17. századi kertkultúrát mutatja be. Lippay János ókori és reneszánsz ismeretek birtokában egy új, kora barokk kori kertet álmodott meg. A dísnövénykert leírását hamarosan a veteményes- és a gyümölcsöskert bemutatása követte (1667). Sajnos a szőlőtermesztésről szóló és a szakácskönyvi fejezetet már nem tudta megírni. Az érseki kert szépsége uralkodókat kápráztatott el.

A gazdasági élet újjászervezése a 18. században

A keresztény összefogas eredményeként 1686. szeptember 2-án Budát visszafoglalták a Török Birodalomtól. A törökök kifosztott, kivérzett országrészt hagytak hátra maguk után. Amíg a 18. század elején Nyugat-Európában a mezőgazdaság az intenzív válás útját járta, addig Magyarországon – a török uralom és a Rákóczi-szabadságharc után – a gazdasági élet újjászervezése adott feladatot. Az elvadult tájak termőterületé váló visszaalakítása érdekében kiemelt figyelmet kaptak a vízrendezési munkálatok és az állami vízszabályozás, amely a nagyobb mocsarak lecsapolásával indult meg. Ennek ellenére a vízi foglalkozás (pákászat, csikászat, halászat) még sokáig külön életforma volt a vizek nagy kiterjedésű lápvidékén. Ezt illusztrálják a pozsonyi érseki kert makettjétől **balra lévő tárlóban** elhelyezett **halászeszközök**. A **tablón** színes, rekonstrukciós térkép mutatja a 18. században vízzel állandóan vagy időszakosan elborított területeket. A Tisza szabályozása is elkezdődött, ám az csak a 19. század végén, Vásárhelyi Pál és az olasz Pietro Paleocappa terveinek alkalmazásával fejeződött be. A Tisza hossza 1420 km-ről 977 km-re rövidült, folyása felgyorsult. A **tárlóban** a földesúri kiváltságként űzött vadászatot szemlélteti néhány korabeli **vadászeszköz**, fegyver.

Az 1740–1760-as években a nagybirtokok gazdálkodásában lassú fejlődésnek lehetünk tanúi: termelésüket extenzív úton, a termőterület és a jobbágyok számának gyarapításával tudták fokozni. Ugyanakkor Nyugat-Magyarországon a felvevőpiac bővülése nyomán már feltűnt a belterjes (intenzív) művelési mód. A háborús konjunktúra, az osztrák örökös tartományok meginduló ipari fejlődése és a népesség növekedésével szélesedő belső piac is ezt ösztönözték. Egyes uradalmakban megjelentek a sör- és pálinkafőző házak, a cseréppel fedett, szellőzőnyílásokkal ellátott gabonátárolók, és gyarapodott a svájcerájok, a lefejt tehenészetek száma. A fejlődő áruterelésbe főként a piacokhoz és a fő szállítási útvonalat jelentő Dunához közel fekvő nagybirtokok tudtak bekapcsolódni.

Népesedési viszonyok. A kiállítás következő szakaszához érve először a szemben lévő térképet tekintjük meg! Mái nem tisztázott Magyarország lélekszáma a 18. század elején, becslés alapján kb. 4 és 4,5 millió közé tehető. Az elnéptelenedett tájak benépesülése a belső vándorlás és bevándorlás mellett a szervezett, állami és földesúri telepítések révén ment végbe. Ennek következtében a török megszállás utáni időszakban alakult ki a soknemzetiségű Magyarország. A 18. század végére 9,2 millióra nőtt a népesség, ebből a magyar ajkúak aránya kevesebb volt 40 százaléknál. Bosnyák, horvát, román, ruszin, szerb, szlovák, vend népesség települt az ország különböző vidékeire. Leginkább az Alföld lakossága cserélődött ki: 300-400 ezer német jött hazánkba a nyugati és délnémet államokból. A német telepesek egy része fejlettebb mezőgazdasági kultúrájú vidékekről érkezett. Megkezdték a munkaigényesebb növények (dohány, burgonya) termesztését. **Balra interiőrt látunk:** egy Tolna megyei német jobbágyporta homlokzata előtt irsai (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye), **sváb népviseletben lévő fiatalasszony** a kisgyermekével játszik.

A jobb oldali tárlóban és a tablón a mezőgazdasággal kapcsolatos **kisiparok, a céhek, a mezőgazdasági feldolgozóipar tárgyait** láthatjuk. A céhek tevékenysége csak a királyi Magyarország és Erdély területén volt folyamatos. A török által korábban megszállt országrészen újrászerveződött iparosoknak kérniük kellett a céhes kiváltságok megadását az uralkodótól. A gyáripar kibontakozása a mezőgazdasági feldolgozóiparok terén kezdődött: gőzmalom épült 1836-ban Sopronban, 1838-ban Pesten és Debrecenben. 1848-ban Vidats István Pesten létesített mezőgazdasági gépgyárat. A Habsburg Birodalmon belül Magyarországnak elsősorban nyersanyagtermelő szerepet szántak, ezért a reformmozgalom vezetői a magyar ipari termékek védelmére 1842-ben létrehozták a Védegyetletet.

Az úrbéri rendelet és az agrártársadalom. A bal oldalon lévő tárlóban az urbáriumokból mutatunk be kettőt: Illye falué egy korábbi magánszerződés (1658), amely kézírásos, Csehbrezói pedig egy 1767 körüli, nyomtatott alapon kézzel kitöltött példány. Utóbbi az országosan egységes urbárium példája. Mária Terézia 1767-ben adta ki úrbéri rendeletét, amely egységesítette a jobbágyok földesúri terheit. Az urbárium meghatározta a jobbágytelek fogalmát, vidékenkénti mértékét. A kiállított robotjegyek a felvidéki, zborói Rákóczi-uradalomból származnak. A gyalog- és igás robotjegyeken a kéz vagy a sarló a gyalogrobotot, a kerék és a ló az igásrobotot jelképezik. A jobbágyság a használt telek nagysága és az egyéb jövedelemszerzés lehetőségétől függően (kapások, dohány művelése, szőlészet-borászat, állatkereskedés, fuvarozás) differenciálódott. A kevés földű vagy földnélküli zsellérekből lettek az uradalmakban idénymunkát, illetve napszámot vállalók.

Az üzemszervezet. Továbblepve, a **hosszú tárlósor** szövegei és ábrái a falvak szerkezetéről szólnak. A magyarzatokban a jobbágytelek felépítéséről olvashatunk. Érdekessége a falu határában elhelyezkedő, külsőségnek nevezett ideiglenes vagy állandó lakóhelyek: az olák, esztenák, kunyhók, pincék, présházak létrejötte. Az ideiglenes külterületi építmények makettjei (Herman Ottó gyűjtéseiből): enyhely, cserény, kunyhó, csikáskunyhó. Mellettük a nádvágás különböző eszközei láthatók. A 18. században a külterületi gazdasági egységek tartozéktelepülésekké, azaz tanyákká alakultak. Ide tartozik a **tárlósor végén** lévő makett: egy **kászoni (erdélyi) parasztporta** a 19. század első feléből.

A hagyományos gazdálkodás és az „okszerű gazdálkodás”. A 18. században az elpusztult falvak helyére visszaköltöző lakosok visszahódították a szántóföldeket, szűzföldeket törtek fel. Amikor a föld ereje kimerült, helyette újabb darabokat foglaltak el. A földközösség rendje szerint a szántókat évente nyilas osztással újraosztották. A török hódoltság által megkímélt területeken az évszázadok óta bevált két- vagy háromnyomásos rendszer uralkodott. A **tablón** Trencsén megyei jeleneteket láthatunk: Beckó váraljai gabonaszállítást, beszercei sarlóval aratást, illetve két aratópárt. Szintén itt láthatók a földművelés eszközei (fogazott aratósarlók, marokszedők, kétágú favilla, kaszaüllő és kalapács, fenőkő) és a kézi cséplés eszközei (falapát, szemvonó, magyar és német cséphadarók). A korszak fő terményei az összes termesztett növénynek csaknem a felét kitevő gabonafélék voltak. Leggyakrabban őszi búzát, tisztán és keverten (abajdóc), de tavaszi búzát, rozst, árpát és zabot is vetettek. A kukorica már a 18. század elején megtalálható volt a paraszti szántóföldeken. A majorsági szántóföldeken lencsét, borsót, bükkönyt, komlót, repcét, kendert és lent is termeltek. Az új növények (burgonya, tök, répa, dohány) először a konyhakertekben vagy a szőlőhegyi területeken jelentek meg.

Egy aratópár enteriőrje mutatja be a kétkezi, nehéz aratási munka közbeni pihenést, egy vízhordó kisfiú pedig a parasztyermekek korai munkára fogását szemlélteti. A kaszás aratás egészen a 20. század közepéig csaknem változatlan formában élt tovább.

A következő terembe lépve a tárlókban az állattenyésztés 18–19. századi ágazatait szemlélhetjük meg. A lótenyésztésben a régi tájfajták mellé a 18. század közepén állami menekkel történő keresztezésekkel kezdték kialakítani a „javított magyar ló”-nak nevezett fajtát. A Mezőhegyesen (Csanád vármegye) 1786-ban létesített méntelepen tenyésztették ki a katonaság céljaira a melegvérű nónius fajtát, amely a paraszti lótenyésztésben is kedvelt lett. A másik fajta, a gidrán, inkább a Dél-Alföld körzetében terjedt el. A régi fajta kiszorításában a lipicai is részt vett a 19. század folyamán. Az e **lófajtákat bemutató szobrok** csakúgy, mint a kiállítás többi állatszobra, ifj. Vastagh György alkotásai. A szobrok nagy részét az 1900. évi párizsi világkiállításra készítette.

Az 1820–1840-es évektől új, korszerűbb munkaeszközök hódítottak tért (cserélhető alkatrészű könnyűekék: Zugmayer-, majd Vidats-eke), vetőgépek, lóval hajtott járgányos cséplőgépek. Új növényfajtákat kezdtek vetni: a kukorica, a burgonya és a dohány után répaféléket, repcét, és füves takarmányokat is. A **tárlóban Vidats-eke, fogatos extirpátor (rögtörő), fogatos henger modellje** látható. A fontosabb vásárokról hírt adó gazdasági naptárak pedig az árucserre fejlődését jelzik.

A podóliai marhafajtát képviselő magyar szürke marhának két táji változata alakult ki: a nagyobb testű alföldi, s a valamivel kisebb erdélyi. Elsősorban húsállat volt, de igázásra is alkalmas. A nagyobb uradalmakban már kísérleteztek jobban tejlő nyugati marhák tenyésztésével, hogy tejlő tehenészeteket alakítsanak ki. A **tárlóban egy magyar szürke tehén és egy magyar szürke bika** mutatja a legelterjedtebb változatokat.

A sertésenyésztés tárlójában láthatjuk a 18. század utolsó harmadában indult fajtaváltás alanyait, a **szalontai és a bakonyi sertést**, melyeket a szerbiai sumadia fajtával kereszteztek, s így alakult ki a **magyar mangalica** fajta.

A juhajtások közül a központi országrészekben a pödrött szarvú parlagi juh, a racka terjedt el, amely durva, illetve kevert gyapjas változatokban volt fellelhető. Jó tejlő, de kevés húst adó fajta volt a törökökkel érkezett **cigája juh** is. A finom gyapjas merinó fajta, a „**birka**” 1754-től királyi kezdeményezésre érkezett hazánkba. A **tárlóban egy mezőségi racka kos szobra, fölötte egy hortobágyi racka kitémőtt feje** látható.

Figyelemre méltó a kiállított dokumentumok között egy rendkívül érdekes irat, amelyet Darvas (Bihar vármegye) 1797-ben alapozott református templomának alapköve mellett találtak. Felsorolja a mezőgazdasági cikkeket és árakat. Az inszignyéről is olvashatunk, amely gyökérből örölt liszttel készült. Egy parasztkorok díszítésű **kézi örlőmalom** zárja ezt a kiállításrészletet.

Modernizáció a mezőgazdaságban

Az 1895. évi mezőgazdasági térképen és a mellette lévő grafikonon láthatjuk, hogy a nyomásos gazdálkodást lassan felváltotta a vetésváltó vagy szabad gazdálkodási forma. Csökkent az ugar, a művelésből kivett területek nagysága. Nőtt viszont a takarmány- és a kapásnövények, illetve az ipari növények vetésterülete, de a növénytermesztésben a gabonafélék túlsúlya megmaradt. Előrehaladt a talajerő-visszapótlás, a trágyázás. Emelkedtek a termésátlagok és a terméshozamok.

Eszközváltás, gépesítés. A bal oldalon lévő tárlóban állítottuk ki a nagy- és középbirtokokon használatos **talajművelő eszközök modelljeit**. A félvas- és vasekek lényegében a századfordulóra teljesen kiszorították a faekét. A Vidats-eke mellett a teljesen vasból készült Sack-eke kezdett általánossá válni, mely már 20-25 cm mélyen forgatta meg a talajt, így alkalmas volt a kapás- és a takarmánynövények által megkívánt mélyebb talajművelésre. Múzeumunk modellgyűjteményének becses darabja az a Fowler-féle gőzekekészlet, amely a tárló alsó részén látható. A gőzekeket a nagybirtokokon alkalmazták, a cukorrépa-, kukorica- és takarmánytermelő gazdaságokban bizonyult kifizetődőnek. Működését a térkép melletti kép mutatja be. A vetőgépek az 1850-es évek végétől kezdtek elterjedni, és 1895-re az ország szántó földjeinek több mint felét már géppel vetették. A paraszti gazdaságokban a 19. század második felében a gabona betakarításában a sarlót mindenütt felváltotta a hatékonyabb kasza. Az 1850-es években megjelent a lóvontatású aratógép is, de alkalmazása nem vált általánossá, mert az agrárszegénység kenyérkeresetének legfontosabb forrása az aratás volt. A magtisztításban a gépgyárak által kínált rosták és konkolyozók révén teljes eszközváltás történt a 20. század elejéig. A cséplés gépesítése is befejeződött a világháború előtt.

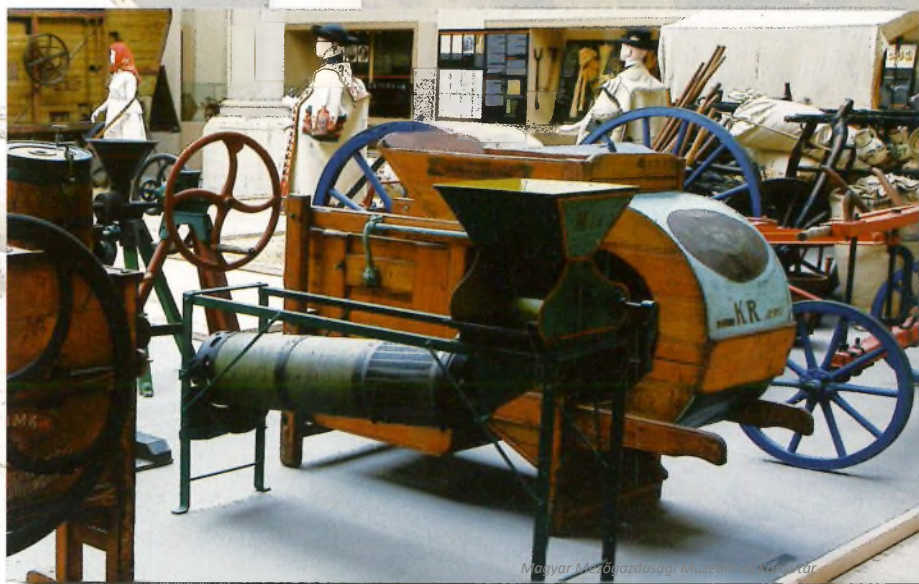
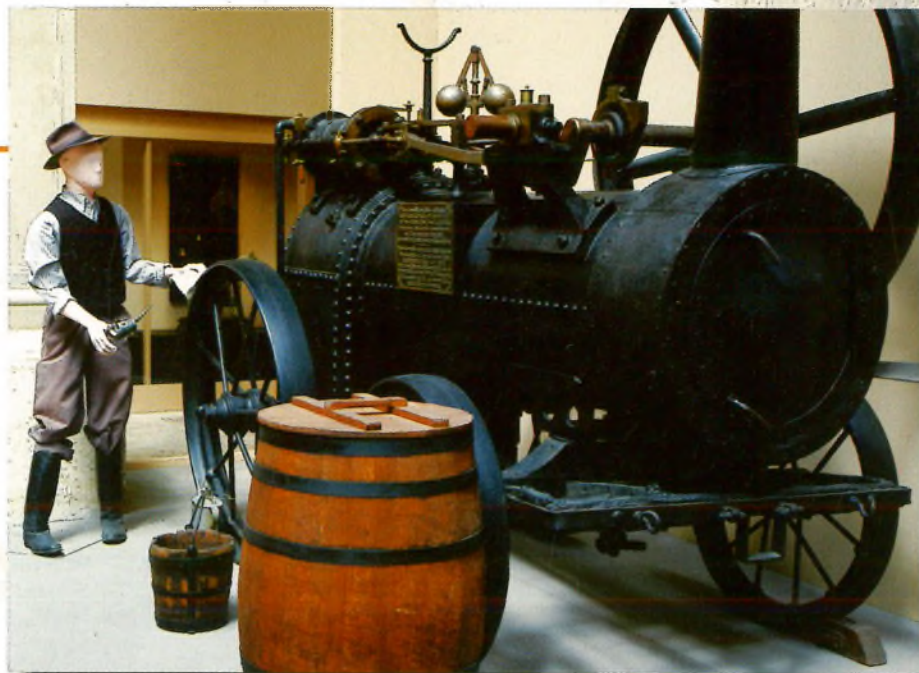

Lépünk tovább a **terem közepén** berendezett **gépművelést és gépművelést** bemutató enteriőröz! A földet megfordító és porhanyító ágyekék mellett a kapálás nehéz kézi munkáját kiváltó ekekapa, más néven lókapa két változata látható. A gazdaságok többségében használtak szecsavágót, répvágót és darálót. A legtöbb kiállított gép hazai termék: a kispesti Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttleworth (HSCS), illetve a mosoni Kühne-gyárban készült. A 20. század első évtizedei fordulót hoztak az erőgépek terén. Elkezdődött a belső égésű motorok alkalmazása a mezőgazdaságban, amit a gépművelés-jelenetben látható stabil motor képvisel.

Sétáljunk vissza, és álljunk meg a gőzgépes cséplést bemutató enteriőr előtt! A legnagyobb előrelépés a szemnyerés terén volt. A századfordulóra általánossá vált a cséplőgéppel történő cséplés. Ennek a kézi meghajtású cséplőgépek mellett a hatékonyabb, lóval hajtott, járgányos változata, majd a gőzgéppel működtetett cséplőszekrényes változata terjedt el. A cséplőgép a nyomtatáshoz képest négyszeresre, a kézi csépléshez képest nyolc-tízszeresre növelte a munkateljesítményt. Az első gőzlokomobil 1852-ben Kossuth Lajos támogatásával Angliából került Törökbecsére (Torontál vármegye). Fehér Sándor az ő ajánlólevelével tapasztalatokat gyűjtve választotta ki a Clayton, Shuttleworth & Co. lincolni gépgyárból. A tulajdonos leszármazottja 1904-ben a Mezőgazdasági Múzeumnak adományozta. A jelenetben a **gépész**, aki már polgárosult, tanult ember volt (vizsgáznia kellett gőzgépkézeltésből), éppen olajozza a gépet. A 20–22 főt, köztük kisgyerekeket is foglalkoztató cséplőbandából csupán **egy kéveadogató férfit, egy etetőt és egy törekvonó asszonyt** jelenítettünk meg. A cséplőmunka az enteriőr mögötti nagy méretű fényképen részletesen megsejmelhető. Állványon elhelyezett ábra segítségével tanulmányozhatjuk a cséplőgép belső szerkezetét.

A kiállítási térben a magtisztítás gépei is láthatók: **a szelelőrosta és a konkolyválasztó gép.**

A falusi kovácsmester árubősége csaknem lefedi egy kiskgazdaság eszközsükségletét: *kaszák, kapák, sarlók, dohányvágó, szénávágók mellett a kovácsolt ekevasak, béklyók, a borjú szópását gátló szöges palókák* nagy választékát kínálták. A bogárnár a kocsis alkatrészeinek gyártója, illetve háztartási eszközök készítője is volt, amint azt árui, a *dagasztóteknők, vajköpülő, favillák, kenyérsütő és lisztes vagy gabonás lapátok* mutatják.

A cséplési jelenettől **továbbhaladva, a terem szögletében tablók** ismertetik meg a 19. századi politikai, társadalmi változásokkal.

Jobbágyfelszabadítás és kiegyezés. 1848. április 11-én V. Ferdinánd magyar király szentesítette a polgári átalakulásról szóló, a pozsonyi országgyűlésen elfogadott törvényeket. Ezek eltörölték az ősiséget, a robotot, a földesúri kilencedet, az egyházi tizedet és a jobbágyok felett ítélkező úriszéket is. A volt földesuraknak állami kárpótlást ígértek. A szabadságharc vérbefojtása után az 1853. évi (Erdélyben az 1854. évi) pátenz újraszabályozta a jobbágyfelszabadítást. A parasztság a tulajdonába került minden ötödik hold föld megváltására kényszerült. A földesúr és a jobbágyok által addig közösen használt erdőket és legelőket kötelezően elkülönítették.

Az 1867-ben létrejött kiegyezés Magyarország és Ausztria között politikai stabilitást eredményezett. Magyarország gazdaságilag erősödött, a jobbiztonság elősegítette a társadalmi-gazdasági fejlődést. Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vámterületének védett piaca a magyar mezőgazdaság számára előnyös volt.

A következő tárlót és tablót az agrárszakoktatás és az agrártudomány ismertetésének szenteltük. A 18. század derekán a belterjes gazdálkodásra való áttérés megkövetelte a gazdasági ismeretek növelését. Tessedik Sámuel szarvasi földművesiskolájában az alsófokú (1780–1804), Festetics György gróf 1797-ben megalapított keszthelyi Georgikonban a felsőfokú mezőgazdasági szakoktatás kezdődött el.

A tudományos alapokon nyugvó, korszerű üzemszervezetben termelő mezőgazdálkodás elméletének kialakítását olyan gyakorlati gazdák, tanárok és szakírók neve fémjelzi, mint Mitterpacher Lajos, Tessedik Sámuel, Nagyváthy János, Pethe Ferenc. A Földművelésügyi Minisztérium, különösen Darányi Ignác miniszter, fölkarolta az agrártudományos kutatást és szakoktatást. A Magyaróvári Gazdasági Akadémia mellé 1906-ban lépett akadémiai szintre az addig középfokot képviselő négy tanintézmény (Keszthely, Debrecen, Kassa, Kolozsvár): 26 földművesiskola biztosította az alapképzést. A mezőgazdasági szakismeretek közvetítését egyéves szakiskolák (borászat, kertészet, baromfitenyésztés, tejmunkásnőképzők) és téli gazdasági tanfolyamok végezték.

Állategészségügyi törvényeket hoztak, növelték az állatorvosok számát, és biztosították az állatgyógyászat közigazgatási eszközeit. A fajtanemesítők – a mezőgazdasági kutatóintézetek irányítása mellett – a törzskönyvezés bevezetésével kiváló eredményeket értek el az egyes hús- és tejhasznú állatoknál. A növénytermesztési kutatóintézetek a szárazságtűrő, nagyobb hozamú gabonafajtákkal végeztek eredményes kísérleteket. A növénytermesztési kísérletek kutatói, Cserháti Sándor, Grábner Emil portréi mellett több fertőző állatbetegség kórképének leírója és gyógyászati hatóanyagának felfedezője, Aujeszky Aladár képe szerepel. Tangl Ferencnek, az állatleletani és takarmányozási vizsgálatok nagy tudósának **mikroszkópja** szimbolizálja a nemzetközi színvonalú agrárkutatást.

Vessünk újabb pillantást a vásárenteriőrrre! A századforduló a vásárok virágkora volt. Ekkor történt meg a vásárok áruk szerinti elkülönülése. Továbbra is a települések központjában zajlott a mindennapok vásárlásaihoz szükséges cikkek adásvétele (baromfi, tej, kenyér, zöldség, gyümölcs), és ott álltak a használati eszközöket árusító iparosok (**bognárok**, kovácsok, szíjgyártók, esetünkben a **tiszafüredi cserepes**) standjai, szekerei. Az állatvásárok és a szekeres terményvásárok más-más helyre, de a településekbe vezető főútvonalak mellé költöztek ki. A parasztság életében egy-egy nagyvásáron való megjelenés ünnepnek számított, ezért viselik bábuink egy Dráva menti **kanász** díszes, befenekelt ujjú szűrét, egy alföldi **gulyás** rátétes szűrét, és egy **palóc fiatalasszony** lángszin kékfestő ruházatát.

A szántóföldi növénytermesztés tárlójához visszafordulva láthatjuk, hogy az 1850-tól 1913-ig egyre növekvő szántóterület felét a korszak végéig a kalászosok foglalták el. A tápiószzelei génbank ajándékaiként állítottuk ki az ekkor termesztett szántóföldi növényeket. A **kalászosok** eredetiben, a kerti zöldségek termésükkel, a takarmányrépa és a cukorrépa mulázként szerepel. A búzát exportáló országok között az USA, Oroszország és Franciaország után a negyedik helyet Magyarország foglalta el. Hazánkban a búzanemesítés az 1863. évi nagy szárazság hatására indult meg. Mokry Sámuel (1832–1909) a fajták jobb szárazságtűrését és a biztonságosabb termést tűzte ki célul. Egyre nagyobb területen vetették a **kukoricát**, amely a hazai növénytermesztés második legfontosabb termékévé lépett elő. Igényelte az önálló „iparaggá” fejlődő sertéshízlalás, hasznosították a szeszgyárak is. Kukoricatermelésben Magyarországot csak az Egyesült Államok előzte meg.

Az éves takarmánykészlet fő tétele a széna volt. A rét- és legelőgazdálkodást átfogóan szabályozta az 1894-ben hozott mezőrendőri törvény. A takarmánytermesztés nem kellő mértékben növekedett: 1853-ban 69 ezer holdon, 1882-ben pedig 570 ezer holdon vetettek az országban szálaskarmányt. Főként a szarvasmarha eledele volt az apróra vágott széna, szalma, tengeriszár, közkeletű nevén a szecska.

A gyökér- és gumós növények között a század közepén indult fejlődésnek a cukorrépa termesztése. Talajerő- (trágyázás, mélyszántás) és művelési igénye (sarabolás, egyelés, nyári mélykapálás, szükség esetén gyomlálás) miatt a fejlettebb vidékek terménye volt, s kihatott mind a földművelés, mind az állattenyésztés belterjesedésére. Speciális művelő eszközei láthatók a tárlóban. Az ország északnyugati és az Alföld homokos talajú részein a burgonya a kertekből kikerült a szántóföldre, s egyre fontosabb élelmiszevé vált. Fontos volt a népelelmezésen kívül a keményítőgyártásban és a szeszfőzésben is. A répa fajták kerti művelésben maradtak, a hüvelyeseket helyenként szántóföldön is termelték, elsősorban saját szükségletre. A nagybirtokokon a feles dohányosok munkája nyomán bontakozott ki nagyobb arányú dohánytermesztés.

A zöldségtermesztésben az iparszerű kertészkedés megjelenésével, főként a városok közelében, a bolgár és német kertészeti módszerek hatására intenzív, öntözéses, hajtatasos kertészeti kultúra alakult ki (Dunavecse, Gyula). Más helyeken félig extenzív, de nagy teljesítményű, exportigényeket kielégítő termesztés folyt (Makó, Szeged, Kalocsa). A zöldségtermesztés sajátos módszereit honosították meg a bolgárkertészek. A „bolgárkerékkel” a folyóból kiemelték a vizet, és öntözőárkokban vezetve, időszakonként elárasztották a termőterületet. Megkezdték az étkezési paprika és a paradicsom termesztését.

A következő tárló a gyümölcs- és a szőlőtermesztést mutatja be. A 19. század végén a filoxéra pusztítása miatt kopárrá lett egykori hegyvidéki szőlők gyümölcsösökké változtak. Ezzel párhuzamosan az Alföld homokján kialakult a belterjes, zöldség- és gyümölcsstermesztő tanyás-kertes kultúra. Itt többes hasznosítással a szőlőkben természetek a barackok nemesebb fajtáit, de a cseresznyét, egrest, kajszit, ribizkét és a földiepret is. A munkaiányes kertkultúrák tájai egy öntudatosabb parasztpolgári mentalitás otthonaivá váltak, művelői legnagyobb részben a kis- és törpebirtokos parasztság soraiból kerültek ki.

A szőlőtermesztésre térve bemutatjuk a 19. század végén Amerikából behurcolt filoxéravész (gyökértetű-fertőzés) kártevőjét, melynek pusztítása miatt lényegében az összes kötött talajra telepített szőlő kiveszett. A végleges megoldás az amerikai direkt termő szőlőalanyfajtákra való oltás volt. Ez végül új művelési mód, új szőlőfajták és új borvidékek megjelenését eredményezte. A vitrinben egy 1866-ból származó tokaji aszúbor is látható.

A tárló utáni tablón főként Mathiász János tevékenységét ismertetjük. Mintegy 3500 hibridet állított elő, telepítésre ma is engedélyezett például az *Erzsébet királyné emléke* és a *Szőlőskertek királynője*. (Borászati önálló kiállításunk e jelentős ágazatot részletesen bemutatja, és a következő tárló témájának – erdészet, vadászat, halászat – is külön kiállításai láthatók múzeumunkban.)

A következő tárlóban és a tablón az erdészet, a természetvédelem és a vadászat jelzésszerű ismertetése mellett az infrastruktúra fejlődését mutatjuk be. Az első világháború előtt Magyarország területének 26,1%-án állt erdő, ez az érték a trianoni békekötés után 12,6%-ra csökkent.

Az államerdőkre kiterjedő 1900. évi, majd az 1909. évi országos természetvédelmi összeírásokban az első világháború végéig mintegy 1200 tudományos, esztétikai és történeti szempontból becses természeti képződményt vettek leltárba és javasoltak védelemre. Az 1883. évi vadászati törvény megtiltotta a hasznos vad hurokkal, hálóval történő vadászatát. Részletes, vadfajonkénti tilalmi időket írt elő, és teljes tilalmat mondott ki az énekesmadarak elejtésére. Erre emlékeztetve állítottunk ki három kitömött énekesmadarat: feketerigót, sisegő füzikét és fekete harkályt.

Az állattenyésztés hosszú tárlósora a belterjes állattenyésztés elterjedését, a fajtaváltásokat szemlélteti. A kormány kedvezményes árral, részletfizetési lehetőséggel és szállítási kedvezményekkel támogatta a külföldi tenyészállatok behozatalát. A magyarországi állattenyésztés döntően a paraszti birtokokon nyugodott. A közép- és nagybirtok egyedül a juhtenyésztésben előzte meg a kisbirtokot.

A **sertésenyésztés tárlójában** láthatók az országosan általánossá vált zsírhasznú *mangalica* és az újonnan megjelent fehér *hüssertés* szobrain kívül a pásztorművészet remekei is: csanakok, tülkök, díszes karikás ostor, kostökcacsó, mely a dohány tárolására szolgált.

A magyar **szarvasmarha-állomány** 1880–1914 között jórészt kicserélődött. Az 1870-es évek elején szinte a teljes állomány magyar szürke fajta volt, 1911-re viszont arányuk 28%-ra csökkent. Elsősorban kettős hasznosítású (hús, tej) nyugati fajtákat

importáltak. Növekedett a világos pirostarka szimentáli fajta részaránya. Az eszközök között láthatunk egy ún. pásztorkésztséget, mely a nagykunsági és a hortobágyi pásztorok övre akasztott, jellegzetes eszközkészlete volt (a tűzcsiholó acél, a kova és a tapló részére bőrzacsókó, bicskatokból, esetleg még tükörből állt). A tejgazdaság Európa-szerte az 1880-as években lendült fel igazán a fölözögép feltalálásával.

Az 1870-es években még minden idők legnagyobb juhállománya volt Magyarországon. A századfordulóra az állomány csökkenését a gyapjúárak esése okozta.

A **baromfitenyésztés** a 19. század végén még a legelhanyagoltabb állattenyésztési ágazat volt, a nyugati fajták behozatala azonban itt is megkezdődött. Új alapokra helyeződött a méhészet, elterjedt a kaptár tartási mód. A falvakban a „falusi intelligencia” (tanító, lelkész, orvos stb.) tartott lépést a változásokkal és terjesztette ezt az ágazatot.

A 19. század utolsó harmadában a lovak száma mintegy százezerrel nőtt. A szarvasmarha szerepét egyre inkább a ló vette át a gazdaságokban. Kozma Ferenc vezetésével az állami méntelepek az egész országra kiható fajtenemesítést folytattak. Most tekintsük meg a **nevezetesebb lófajták** szobrait! Az angol telivér magyarországi tenyésztésének csúcsa a Kincsem nevű versenyló volt. Továbbhaladva a nóniusz, a kisbéri félvér és a mezőhegyesi félvér egyedjeit szemlélhetjük meg. Külön tárlóban látható a Magyarországon nemesített Shagya arab lófajta.

Jobbra fordulva egy 1920-as évekbeli *Hangya-bolt enteriőrjét* láthatjuk. A fogyasztási és értékesítő szövetkezetek, a Hangyák fióküzletei az egész országot behálózták. A bútort egy 20. század elején működött bolt berendezésének volt a része. A fiókok érdekes feliratain láthatjuk áruik széles választékát. Károlyi Sándor gróf karolta föl az ország szegényebb északkeleti és délkeleti vidékén a hitel- és a fogyasztási szövetkezetek szervezését. A **tablón** a szövetkezetek irataiból láthatunk válogatást.

A bolttól balra a mezőgazdasági gépgyártásról és a malomiparról emlékezünk meg. Malomiparunk már az 1870-es években a világ élvonalába került, Budapest pedig a világ első helyére. A malomipar fejlődését elősegítették a technikai újítások is. A **Ganz-Mechwart-féle hengerek** szerkezetébe bepillantva látható a kéregöntésű, rovátkolt őrlőszerkezet. A mezőgazdasági gépgyártás kialakulása a 19. században kezdődött. Az angol gyártók egyeduralmát csak az 1880-as években törték meg a hazai vállalatok. Ezek között a kispesti HSCS, a budapesti MÁV Gépgyár, az EMAG Rt. és a Ganz és Tsa. Vasöntő és Gépgyár, illetve a mosoni Kühne Rt. voltak a legnevezetesebbek.

A magyar mezőgazdaság korszerűsödését bemutató terem a társadalomrajz tablójával záródik. Erdélyi Mór fényképfelvételei (mosás a tornácon, kubikos) a Szentes környéki szegényparasztság életmódját is megörökítették. Az első világháború kitörésével, majd az ország népességét és területét megcsökkentő trianoni békediktátummal a magyar gazdaság válságos helyzetbe került, amelyből a kilábalási kísérletet a következő kiállítási rész mutatja be.

Kiadja a Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Felelős kiadó: Fehér György főigazgató
Felelős szerkesztő: Estók János
A kötetet gondozta: Line Design Kft.

ISBN 978-963-7092-63-3

www.mezogazdasagimuzeum.hu